

BADIIY MATN VA UNING KOMMUNIKATIV-PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Inoyatova Mohidil Ato qizi
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti
mohidilinoyatova9@gmail.com

Annotatsiya: Matn lingvistikasi tilshunoslikning alohida sohasi, yo‘nalishi sifatida shakllandi, muttasil rivojlanib kelmoqda, yangidanyangi nazariy umumlashmalar qilinmoqda. Ushbu maqolada badiiy matn va uning kommunikativ-pragmatik xususiyatlari haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: badiiy matn, obrazli ifoda vositalari, muallif va o‘quvchi, axborot, emotsiya, baho, undov, pragmatika, muloqot makoni, axborot, emotsiya va estetik.

Avvalo, shuni ta’kidlash lozimki, matn tushunchasini material jihatdan belgilash va ta’riflashda mutaxassislar o‘rtasida turlicha fikrlar mavjud. Ayrim tilshunoslar faqat yozma shakldagi yahlit nutq yoki nutq parchasini matn deb hisoblaydilar. Matnni lingvistik tadqiqot ob’yekti sifatida o‘rgangan I. R. Galperin “ matnning ontologik va funksional belgilarini namoyon etadigan yetakchi jihatlardan biri sifatida yozma hujjat tarzida reallashadigan tugallanganlik” ekanini alohida ta’kidlab ko‘rsatadi. Uningcha, matn yozuvda qayd etilgan nutqiy asardir. Quyida biz badiiy matnning lingvistik mohiyatini anglashga harakat qilib o‘tamiz

Insoniyat jamiyati vujudga kelgandan buyon ular o‘rtasidagi munosabatlar orasida eng muhimi va eng murakkabi lisoniy aloqalardir. Ularni ,to‘g‘rirog‘i, o‘sha aloqalar mohiyatini o‘zida aks ettirgan matnlarni o‘rganish, ularni tuzish qonunqoidalarini tahlil qilish ham amaliy, ham nazariy jihatdan katta ahamiyatga egadir. Hayotimizda sodir bo‘layotgan islohotlar hech bir sohani chetlab o‘tayotgani yo‘q, jumladan, tilshunoslik fani ham bugungi kunda tilning barcha sohalarida ulkan yutuqlarni qo‘lga kiritdi. Tilda bir qator yangi yo‘nalishlarning maydonga kelishi (kompyuter lingvistikasi, psixolingvistika, matematik lingvistika, sotsolingvistika va boshq.) va ularni tadqiq etish bilan bog‘liq holda yaratilgan ilmiy tadqiqotlarning ko‘lami ham shundan dalolatdir.

Badiiy adabiyot – bu nafaqat estetik zavq beruvchi san’at turi, balki inson tafakkurining jamiyat bilan o‘zaro muloqotdagi ifodasi hamdir. Badiiy matn esa adabiy asarning eng muhim shakliy va mazmuniy birligi hisoblanadi. U muallifning badiiy niyatini amalga oshirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Har qanday badiiy matn muayyan kommunikativ vazifani bajaradi va shu bois uning **kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini** o‘rganish bugungi tilshunoslik va adabiyotshunoslikda dolzarb masalalardan biridir.

Badiiy matnning mohiyati

Badiiy matn — bu yozuvchi tomonidan yaratilgan, obrazli ifoda vositalari orqali hayot haqiqatini badiiy tarzda aks ettiruvchi lingvistik va estetik birlikdir. U oʻzida:

- **Obrazlilik,**
- **Tuygʻularning ifodasi,**
- **Tilning estetik jihatlari,**
- **Muallifning pozitsiyasi,**
- **Qahramonlararo dialog,**
- **Konnotativ (emotsional) maʼno** kabi jihatlarni mujassamlashtiradi.

Kommunikativ-pragmatik xususiyatlari quyidagicha:

1. Kommunikativlik

Badiiy matn — bu avvalo muloqot vositasi. Unda muallif oʻz gʻoyasini oʻquvchiga yetkazadi. Bu yerda til faqat aloqa vositasi boʻlib qolmaydi, balki:

- muallif va oʻquvchi oʻrtasidagi **ichki dialogni** yaratadi;
- matn orqali muallif **axborot, emotsiya, baho, undov** kabi kommunikativ niyatlarini amalga oshiradi.

2. Pragmatiklik

Pragmatika – bu tilning foydalanishdagi maqsadi. Badiiy matnda:

- muallif oʻz fikrini oʻquvchiga qaysi uslubda, qanday vositalar bilan, qanday taʼsir koʻrsatish niyatida yetkazishi muhimdir;
- oʻquvchi esa bu niyatni **qabul qiladi, tahlil qiladi** va **emotsional javob** qaytaradi;
- har bir badiiy matn oʻz oʻquvchisini “yozuvchi yaratgan dunyo”ga olib kiradi va u yerda uni ichki muloqotga chorlaydi.

3. Konnotativlik

Soʻzning faqat leksik maʼnosi emas, balki uning **ruhiy, estetik, madaniy** yuklamasi ham mavjud boʻlib, badiiy matnda bu oʻz aksini topadi. Misol uchun, “ona” soʻzi matnda nafaqat biologik, balki **mehr, fidoyilik, vatan** ramziga aylanadi.

Badiiy matnning kommunikativ sathlari

1. **Muallif va matn oʻrtasidagi muloqot** – muallif matnga oʻz nuqtai nazarini joylashtiradi.

2. **Matn va oʻquvchi oʻrtasidagi muloqot** – oʻquvchi matndagi maʼnolarni anglab, oʻz tafakkuri bilan qabul qiladi.

3. **Qahramonlar oʻrtasidagi dialog** – asardagi obrazlar orqali jamiyatdagi muloqot modellashtiriladi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy matnning kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish adabiy asarning asl mohiyatini anglash, muallif niyatini ochish, oʻquvchi bilan matn oʻrtasidagi muloqotni mustahkamlashga xizmat qiladi. Zero, har bir badiiy matn – bu muloqot makoni, axborot, emotsiya va estetik zavqning manbaidir. Shu bois badiiy matnni kommunikativ va pragmatik yondashuvlar asosida tahlil qilish zamonaviy adabiyotshunoslikning muhim yoʻnalishlaridan biri sanaladi.

Badiiy matnning lingvistik mohiyati tilshunoslikda alohida o'ringa ega tushuncha hisoblanadi. Matnning lingvistik xususiyatlarini keltirish borasida fikrlar hamon munozarali hisoblanadi. Yuqoridagi fikrlar asosida yaxlit xulosa qilishimiz mumkinki matn tilshunoslik nuqtai nazaridan barcha lingvistik xususiyatlarni o'zida mujassam etgan murakkab tuzilmadir va u tilshunoslikning barcha sohalarining asosiy o'rganish obyektlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Yo'ldashev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi. Filol. fan. dokt...dis. - Toshkent, 2009.3
2. Galperin I.R. Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniya. M., 1981.
3. Karimova R.A. Semantiko strukturnaya organizatsiya teksta(na materiale ustnix spontannix i pismennix tekstov): Avtoref. diss... d..ra fil. auk. -M.: 1992, s 27.
4. To'xsonov M. Mikromatn va uning kommunikativ yahlitligi // O'zbek tili va adabiyoti, 1990, 5 - son, 66 – 69 – betlar.
5. Tuxsanov M. Mikrotekst i sistema virajeniya ego kogenetnosti v uzbekskoy xudojestvennoy rechi: Avtoref.diss. ...k-ta filol.nauk. -Tashkent, 1987.
6. Turniyozov N. Matn lingvistikasi (ma'ruzalar matni). -Samarqand, 2004
7. Turniyazova Sh. Hozirgi o'zbek tilida matn shakllanishining derivatsion xususiyatlari. Filol. fan. nomz...dis. -Toshkent, 2010.
8. Po'latov, Sh.N., Rabindranat Tagorning Hindiston ilm-ma'rifatga qo'shgan xissasi. // "SCIENCE AND EDUCATION" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 136-144 P.
9. Po'latov, Sh.N., Hindistonda pedagogik ta'limning rivojlanish bosqichlari. // "SCIENCE AND EDUCATION" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 21-27 P.